

Зоран Драгишић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Бранкица Јанковић

Повереник за заштиту равноправности, Република Србија

Милица Бошковић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ПРИКУПЉАЊЕ ОБАВЕШТАЈНИХ ПОДАТАКА КАО ИЗАЗОВ ПОШТОВАЊУ ЉУДСКИХ ПРАВА

Сажетак

Многе актуелне дебате на тему људских права налазе се у оквиру модерних изазова и околности, нарочито у сектору безбедности. Током двадесетог века, институционална злоупотреба моћи угрозила је многе моралне перспективе, између осталог и ону која се тиче поштовања људских права. Људска права у том смислу не треба посматрати као секундарни феномен, већ као есенцију организационе и културне поставке данашњег света. Борба против тероризма је донела нове изазове и нове притиске за бројне владе. Политике и методе које се у овој борби користе, многи аутори карактеришу као неморалне и контра-продуктивне. Национална безбедност је један од најважнијих принципа за државе и грађане, али њени домети не смеју угрозити друге политичке, друштвене и моралне вредности.

Кључне речи: *људска права, безбедност, обавештајне службе, безбедносни изазови*

УВОД

Говорећи о људским правима данас, чини се да се чешће покушава изоловати једно право и оно оцењивати или протезирати кроз норме или међународне расправе, док целина свих ових вредности остаје несхваћена или довољно несагледана. Иако је “након краја Другог светског рата пажња о питањима људских права расла и опадала, да би се поново подигла”¹⁾, питања етичности, моралности, хуманости, одређене корене имају још у радовима истакнутих филозофа 17. и 18. века. Први озбиљнији друштвени покрети који су се бавили питањима људских права, а стварали су се средином 20. века, били су виђени као компетиција пољу националне безбедности. На промовисање људских права дуго је гледано као на својеврстан “лукеуз”, који може бити примамљив онда када је дипломатија на задовољавајућем нивоу, а национална безбедност није угрожена.²⁾ Стиче се утисак да су питања људских права чак и данас подређена безбедносној проблематици. Многе расправе о питањима људских права које се данас воде, нису и не могу бити лишене савремених околности и изазова; тако се “битка” о интересима, заштити и глобалним проблемима води и на пољу очувања колективне безбедности и поштовању људских права, још конкретније – обављању обавештајне делатности као једне од круцијалних за безбедност заједница и етичности појединих метода које се у те сврхе користе.

Како би се ови изазови и дилеме разумели, потребно је, пре свега препознати основне правце у схватању етичности, како би могли сагледати укупну раван изазова који се пред глобално друштво постављају, са аспекта парадигме могуће истовремене заштите и угрожавања људских права. Три су правца, школе мишљења у етици, кроз које се могу сагледати и дилеме и понашања оних који конкретно делују, у овом случају на пољу безбедности, а које анализирају елементе процеса и природе доношења одлука – карактер, значење и исход.

Консеквенцијализам, као једна од школа мишљења, истиче да је дело “морално највише у зависности од последица чињења

1) Gideon Sjoberg, Elizabeth A. Gill, Norma Williams, “A Sociology of Human Rights”, *Social problems*, Vol. 48, No. 1, 2001, str. 11.

2) Шире видети: William W. Burke, “Human Rights and National Security: The Strategic Correlation”, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 17, 2004.

или мотива”.³⁾ Фокус је на резултатима деловања, док су методе у другом плану. Моралност се, у овом случају мери корисношћу која на крају деловања произилази, чиме сам чин не мора бити етичан и прихватљив. У том смислу, може се рећи да би методе обавештајног деловања биле у потпуности прихватљиве, уколико је њихов резултат постизање и очување вредности каква је национална безбедност.

Супротност наведеном правцу јесте деонтологија, школа коју је заступао Емануел Кант, а по којој је значење, деловање вредније и важније од исхода. Деонтологија истиче да универзалне дужности, попут вредновања и заштите људских права никада не смеју бити угрожени без обзира на резултате који неким акцијама могу бити постигнути. Примена оваквог става “без обзира на утицај на националну безбедност, неке методе прикупљања обавештајних података никада не би оправдала”.⁴⁾

Виртуелна етика, као трећи правац који овде истичемо, почива на радовима Аристотела, а “окренута” је квалитету живота и личности, ка којој треба тежити. Срећа, задовољство, доброта, карактеристике су које ова школа мишљења истиче као круцијалне за постављање етичких принципа. Виртуелна етика подржава посвећеност *општем добру*, а које дозвољава потпуни развој хуманости.⁵⁾

За сам појам људских права постоји неколико дефиниција које су опште прихваћене. Аутор *Michael Ignatieff* сферу људских права посматра као капацитет сваког појединца да постигне рационалне интересе, али у оквирима религиозних и културолошких веровања по којима живи.

Институционализација проблематике људских права превасходно се врши из разлога што се на тај начин чини позитивно правни ефекат на капацитете државе да се са овим изазовима суочавају и решавају их, као и из разлога што се на тај начин свим грађанима гарантују једнака права и третман.

Поједини аутори који се баве проблематиком етичности метода обавештајног рада, сматрају да би се управо овим правцем требало водити у доношењу одлука у служби националне безбедности и њене заштите. Обавештајне службе требале би се водити

3) E. N. Zalta, “Consequentialism”, Stanford Encyclopedia: www.plato.stanford.edu/entries/consequentialism/, приступљено 12. 08. 2015.

4) Исто.

5) Шире видети: Manuel Velasquez, Claire Andre, Thomas Shanks, Michael J. Meyer, “Ethics and Virtue”, *Issues in Ethics*, 1/3, 1999.

општеприхваћеним моралним вредностима, у ком случају ни методе ни резултати не би требали бити у супротности са моралношћу и штићеним вредностима.

БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ОЧУВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Постављање људских права у сам врх међународне политике и друштвених питања, у великој мери је резултат суочавања нација са нацистичким Холокаустом. Оно што данас многи аутори истичу јесте да геноцид, политичка тортура, кршење људских права и многи други друштвени феномени морају, без разлике имати ургентан и једнак третман, без обзира на заједницу у којој се одигравају.⁶⁾ Током 20-ог века, многе моралне перспективе довођене су у питање злоупотребом институција и полуга моћи. Људска права не требају бити епифеномен, већ суштина организационе и културолошке поставке савременог света. Након, чини се свеопште сагласности о нужности доношења и поштовања наднационалног и међу нормативама једног од приоритетних докумената, каква је Универзална декларација о људским правима, данас се дошло до тачке где се преиспитује вредност и стабилност основних људских права и њихова важност у односу на друга, не мање важна питања, у овом случају попут националне безбедности и њеног остваривања. Чини се да се дошло до тачке да ова два кључна стуба сваке државе долазе у колизију и како то да остваривање пожељног нивоа безбедности државе често мора подразумевати мере које умањују и законима гарантована људска права и слободе? “Кршење људских права” израз је који је често у употреби у савременим теоријским, али и друштвено-политичким и правним полемикама. Како ова појава и израз не би били злоупотребљени потребно је сагледати “критеријуме” који оцењују озбиљност појаве угрожавања, а који се огледају у природи права која су ускраћена, интензитету насиља, статусу жртве/жртава, као и последицама које настају. Као својеврсно “правило” поставио се закључак произашао из бројних међународних дебата и искустава, а који указује да “распрострањеност” или “систематичност” нису најважније појаве које би указивале на озбиљно кршење људских права. “Међународна пракса типично је на становишту да угрожавања која подразумевају чак и

6) Шире видети: Gideon Sjoberg, Elizabeth A. Gill, Norma Williams, “A Sociology of Human Rights”, *Social problems*, Vol. 48, No. 1, 2001, str. 112.

индивидуалну кривичну одговорност, на интернационалном нивоу требају представљати озбиљан проблем”.⁷⁾

Након терористичких напада 11. 09. 2001. у САД, овај безбедносни проблем постао је примат међународних односа, како политичких, тако и војних и обавештајних. Борба против тероризма почела је да врши снажан притисак на владе многих земаља. Политике, мере, методе које се користе у државној борби против тероризма поједини аутори оцењују као “неморалне и чак продуктивне за развој насиља”.⁸⁾ Аутори *Kate Martin* и *Andrzej Rzeplinski* изнели су неколико принципа којима би се обавештајне службе требале руководити, а које се односе и на њихово постојање и деловање у уставним демократијама, као и на област поштовања људских права. Тиме, очување националне безбедности не може бити оправдање редуковању људских права, попут слободе кретања, права на независно суђење, права на приватност и слична. Оно што је креаторима и извршиоцима безбедносне, али и друштвене политике потребно јесу баланс, контрола, координација. Очување (над)национално утемељених људских и грађанских права, у условима појачаног деловања обавештајних служби (имајући у виду актуелност борбе против тероризма и организованог криминала), подразумева постојање и институционалну заштиту следећих права и слобода људи: слобода говора, право на приватност, право на приступ информацијама од јавног значаја, слобода кретања, право на непристрасно суђење и друга. Постојање и институционална заштита ових и других права, у великој мери гарантује да активности државних органа, укључујући обавештајне службе, не могу ићи на штету појединаца и заједнице, у смислу њиховог неометаног живота и рада, све док, наравно, неко не почини или учини сумњу на незакониту радњу. Обавештајне методе које собом носе угрожавање писаних и неписаних вредности једног друштва, а којих је, по неким анализама (*Brinkley; Piazza & Walsh*) све више у пракси, “урушавају људска права људи и чине свет опасним местом”.⁹⁾ У поређењу са другим државним институцијама и службама, обавештајне агенције свој рад поставиле су иза “зидова”, чиме се евентуалне методе и начини рада могу анализирати и

7) Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, “What amounts to ‘a serious violation of international human rights law – an analysis of practice’”, Geneva, 2004, str. 6.

8) Emilie Hafner-Burton, Jacob N. Shapiro, “Tortured Relations: Human Rights Abuses and Counterterrorism Cooperation”, *Political Science and Politics*, Vol. 43, No. 3, 2003, стр. 415.

9) Amnesty International, “Report 2004: War on Global Values – Attacks by Armed Groups and Governments Fuel Mistrust, Fear and Division”. Препузето са: www.amnesty.org/en/library/info/POL10/016, 10.06.2015.

мењати само услед њихових интерних процена и потреба. Пораст тероризма у свету и обавештајна борба која се против њега води, довели су до смањења слободе говора, изражавања вере или националне припадности. Сама тајновита природа и само-регулација рада обавештајних служби “чини значајан изазов концептима демократије и одговарајућој улози безбедносних служби у њима”.¹⁰⁾ Обавештајни рад треба да буде у служби политике и права, а не да их креира. Данас се често поставља питање “какав утицај обавештајне службе имају на владу, а какав влада на њих?”.¹¹⁾ Стиче се утисак да демократски изабране власти немају довољан и свакако потребан утицај на рад обавештајних служби, њихове мере и методе. Оваква питања у центру су пажње многих савремених аутора из разлога што су управо злоупотребе обавештајног рада доводиле до реформи безбедносног сектора у пост-ауторитативним друштвима, а која су тежила много демократичнијој државној и друштвеној архитектури; да би се, нарочито у последњој деценији почело постављати питање како се осведочена демократска друштва односе према својим “тајним” службама и да ли су успостављени механизми контроле адекватни и одрживи.

Посебан изазов политици и задацима државне и цивилне контроле обавештајних служби представља њихово постојање и рад у такозваном не-државном сектору, а то у светлу пораста броја приватних безбедносних агенција оличених у корпоративним безбедносним компанијама, које формирају чак и сопствене приватне војске. Највећи део задатака и послова ових компанија везан је за уговоре са државним органима, али методе рада остају изван институционалне контроле.

Деликатно поље на којем се лако могу кршити људска права јесте постојање “економског обавештајног рада”, тајне безбедносне делатности чији су циљеви најчешће прикупљање података ради стицања профита за компаније-налогодавце. Прикупљање обавештајних података у ове сврхе, често подразумева “крађу” база података запослених, њихово анализирање, уцењивање, “врбовање”, трговину личним подацима и друго. Овај савремени изазов по заштиту људских права много више пажње добија у европској литератури (нарочито у Шпанији и Француској), него у англо-америчкој теорији и пракси.

10) Elizabeth Sepper, “Democracy, Human Rights, and Intelligence Sharing”, *Texas International Law Journal*, Vol.46, No.151, 2010. str. 166.

11) Peter Gill, Mark Phythian, “Intelligence studies: some thoughts on the state of the art”, *Annals of the University of Bucharest, Political Science Series* 14, 2012. str. 12.

МЕЂУНАРОДНА ОБАВЕШТАЈНА САРАДЊА И УРУШАВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Последњих година, као посебан изазов очувању стандарда људских права, посматра се рад обавештајних служби у погледу њихове међународне сарадње и размене безбедносно значајних информација. Глобални изазови, попут организованог криминала и/или тероризма, захтевају међународну сарадњу различитих обавештајних служби, где поједини аутори као проблем истичу да је проблематично склапање договора међу безбедносним службама, који су често изван домашаја и контроле изабраних власти, као и да механизми контроле од стране власти губе прикључак са активношћима обавештајних агенција.¹²⁾ Са друге стране, поједини аутори (*Aldrich; Holt*) постављају питање да ли власти земаља (либералне) демократије напуштају некада своје принципе и превиђају чињенице тоталитаризма и кршења права у земљама аутократског уређења, уколико су им баш од таквих власти и обавештајних структура потребне безбедносно осетљиве информације. Да ли су обавештајне службе различитих земаља (друштвено-политичког уређења), спремне да међусобно сарађују иако је то противно ставовима и вредностима сопственог народа? Ова и слична питања постављају се из разлога што “партнери из тоталитарних режима не нуде обавештајне податке из алтруистичних мотива, као што би то требало да буде, већ тражећи нешто за узврат”,¹³⁾ при чему “враћање услуге” најчешће подразумева нападање и одсуство критичности о понашању аутократских, недемократских власти према сопственим грађанима. Тиме, заштита сопствених националних интереса и безбедности чини се да мора ићи на штету очувања наднационалних вредности и утицаја на нелиберална друштва у погледу њиховог развоја и развијања демократије. Сарадња обавештајних служби Сједињених Америчких Држава и Ирана значила је да западне обавештајне службе, у замену за информације дате иранским колегама, могу, без страха од нарушавања сарадње и односа, да врше тортуру над иранским дисидентима на сопственој територији.¹⁴⁾ Овакви и слични примери упућују на бојазан да постоји ма-

12) Шире видети: Elizabeth Sepper, “Democracy, Human Rights, and Intelligence Sharing”, *Texas International Law Journal*, Vol.46, No. 151, 2010.

13) Elizabeth Sepper, “Democracy, Human Rights, and Intelligence Sharing”, *Texas International Law Journal*, Vol.46, No. 151, 2010, стр. 175.

14) Шире видети: Michael Herman, *Intelligence Services in the Information Age: Theory and Practice*, Taylor & Francis, London, 2001.

њак легислативе која би успоставила одговарајућу контролну моћ над радов обавештајних служби изван националних граница. Тако договори, сарадња и уступци које обавештајне службе у свету чине међусобно остају без јасног надзора и постављених лимита. Као резултат оваквих “договора” и непринципијелне сарадње, процес успостављања и уздицања људских права у многим земљама бива знатно успорен, а у развијеним демократијама често “замрзнут”. У замену за добијене обавештајне податке од безбедносних служби Узбекистана, власти САД престале су са критиком узбекистанског председника Каримова, због бруталности коју спроводи према неистомишљеницима.¹⁵⁾ Имајући све изнето у виду, са правом се воде полемике о “цени” која се плаћа у (обавештајној) борби против глобалних изазова и опасности, као и да ли достизање жељеног нивоа националне безбедности са друге стране урушава општеутемељена људска права и вредности, на којима почива или треба почивати свако друштво које тежи слободи, миру и развоју. Постојеће мере контроле и надзора над међународним деловањем обавештајних служби су, блаже речено, недовољно развијене.¹⁶⁾

Контрола обавештајног рада на интернационалном нивоу нужна је из разлога што глобализација размене осетљивих података ствара дефицит поверења у сопственим државама и друштвима. У радовима аутора попут *Wills* и *Sepper* као основне проблеме међународног обавештајног рада у односу на заштиту утемељених вредности државе и друштва виде следеће:

- колаборација различитих обавештајних служби потенцијално представља значајан ризик за поштовање људских права; лични подаци појединаца прикупљени обавештајним радом, могу бити злоупотребљени, а инострани безбедносни партнери могу имати мало или ни мало контроле над тиме како ће пружени подаци бити искоришћени;
- влада, друштвена заједница, па чак и обавештајне службе које поштују цивилну контролу и надзор, не морају или не могу имати сазнања о методама и начинима на које су подаци који су им потребни, прикупљени у иностраним земљама; такође се поставља питање (чак и са описане етичке тачке гледишта), уколико је прикупљањем обавештајних података дошло до кршења људских права, да ли су такве информације морално вредносне?

15) Шире видети: Thomas Carothers, “Promoting Democracy and Fighting Terror”, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 86, 2003.

16) Шире видети: Hans Born, Ian Leigh, Aidan Wills (eds.), *International Intelligence Cooperation and Accountability*, Routledge, London, 2011.

- сарадња са страним обавештајним службама, како би се избегла контрола власти у сопственој држави и тиме свесно давање права иностраном “партнеру” да крши људска права у циљу стицања и дељења информација.¹⁷⁾

Међународна сарадња обавештајних служби, сама по себи носи бројне ризике, попут разлика у перцепцији нивоа претњи, асиметричне расподеле моћи, ниског нивоа заштите људских права, разоткривања извора информација и других. Ови као и разлози друштвено-политичке и дипломатске природе, указују на нужност недвосмислене и строге контроле рада безбедносних агенција. Држава, у смислу законодавне и извршне власти, може гарантовати и очувати ниво и квалитет људских права, као и контролисати безбедносну ситуацију и рад својих “осетљивих” служби само ако њена демократски постављена моћ почива на независности, пуном приступу службама и способности контроле. Развијање механизма контроле који ће надзор активности учинити ефикаснијим и казнити кршење права, начиниће сарадњу ефективнијом.¹⁸⁾ Грађани и уопште друштва у демократским уређењима, начинила су своје власти и окружење таквима, управо из жеље и посвећености поштовању и уздицању људских права и слобода. Ако се вратимо пољу етичности, са почетка овог Рада, као и у многим закључивањима, а која се тичу осетљивих области, тако и у овом, тешко је држати се једног правца мишљења. Људска права и слободе, вредности су за које су се многа друштва деценијама или чак вековима борила и која постоје да би људи пред изазовима времена опстајали и квалитетно живели. Безбедност грађана свакако је једно од врхунских начела и потреба сваке државе, али њено достизање како на индивидуалном, тако и на националном и међународном нивоу, не би смело доводити у запећак остала морална и друштвено-политичка начела, иначе демократски либерализам коме се тежи не може опстати и достићи свој смисао. Са аспекта обавештајног рада, постизање циља важан је и основни задатак њиховог постојања и рада, али методе (како то истиче Консеквенцијализам), не смеју бити подређене том задатку. Тиме циљ, али и Кантово давање смисла самом чину и поступању, треба да су, уз личне (моралне) карактеристике, укупна водила доносиоцима и спроводиоцима одлука у области политике и безбедности.

17) Шире видети: McGruddy Janine, “Multilateral Intelligence Collaboration and International Oversight”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 6, No. 5, 2013, str. 216.

18) Шире видети: McGruddy Janine, “Multilateral Intelligence Collaboration and International Oversight”, *Journal of Strategic Security*, Vol. 6, No. 5, 2013, str. 219.

ЛИТЕРАТУРА

- Amnesty International, "Report 2004: War on Global Values – Attacks by Armed Groups and Governments Fuel Mistrust, Fear and Division"
- Burke William W., "Human Rights and National Security: The Strategic Correlation", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 17, 2004.
- Velasquez Manuel, Andre Claire, Shanks Thomas, Meyer Michael J., "Ethics and Virtue", *Issues in Ethics*, 1/3, 1999.
- Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, "What amounts to 'a serious violation of international human rights law – an analysis of practice'", Geneva, 2004.
- Gill Peter, Phythian Mark, "Intelligence studies: some thoughts on the state of the art", *Annals of the University of Bucharest, Political Science Series* 14, 2012.
- Zalta E. N., "Consequentialism", *Stanford Encyclopedia*, www.plato.stanford.edu/entries/consequentialism/, 12.08.2015.
- McGruddy Janine, "Multilateral Intelligence Collaboration and International Oversight", *Journal of Strategic Security*, Vol. 6, No. 5, 2013.
- Sepper Elizabeth, "Democracy, Human Rights, and Intelligence Sharing", *Texas International Law Journal*, Vol. 46, No.151, 2010.
- Sjoberg Gideon, Gill Elizabeth A., Williams Norma, "A Sociology of Human Rights", *Social problems*, Vol. 48, No. 1, 2001.
- Hafner-Burton Emilie, Shapiro Jacob N., "Tortured Relations: Human Rights Abuses and Counterterrorism Cooperation", *Political Science and Politics*, Vol. 43, No. 3, 2003.
- Herman Michael, *Intelligence Services in the Information Age: Theory and Practice*, Taylor & Francis, London, 2001.
- Carothers Thomas, "Promoting Democracy and Fighting Terror", *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 86, 2003.

Zoran Dragisic, Brankica Jankovic, Milica Boskovic

GATHERING OF INTELLIGENCE DATA AS A CHALLENGE TO HUMAN RIGHTS

Resume

In this article we made theoretical approach on actual global challenge to protect human rights during intensive intelligence work against terrorism and organized crime. Many authors started to research phenomena that methods and policies used at intelligence agencies to provide security for its citizens actually degrade human rights and freedom. Special attention authors give to problem of international cooperation between intelligence service where level of democracy, human rights and legislative at some autocratic regimes is not impor-

tant for democratic decision makers. We analyzed ethical approach to this problem as well as actual theoretical and empirical researches on this matter. Our aim was to analyze this paradigm and provide theoretical base for further researching. Many actual debates on human rights questions cannot be separated from modern challenges and circumstances. During 20th Century many moral perspectives were threatened because of institutional power abuse. Human rights should not be epiphenomena, but essence of organizational and cultural settings of modern world. Fighting against terrorism started to make high pressure for many governments. Policies and methods used at action against terrorism, some authors qualify as immoral and non-productive. National security is one of the most important principles for states and citizens, but its achievement should not jeopardize other political, social and moral values.

Keywords: *human rights, security, intelligence, challenges*

* Овај рад је примљен 1. новембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку редакције 10. новембра 2015. године.